

Pravni položaj manjinskih vjerskih skupina u Hrvatskoj do 1918. godine

Bartulović, Željko

Source / Izvornik: **Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti, IV. hrvatski simpozij o nastavi povijesti, 2014, 55 - 72**

Book chapter / Poglavlje u knjizi

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:118:382383>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-03**

PRAVNI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

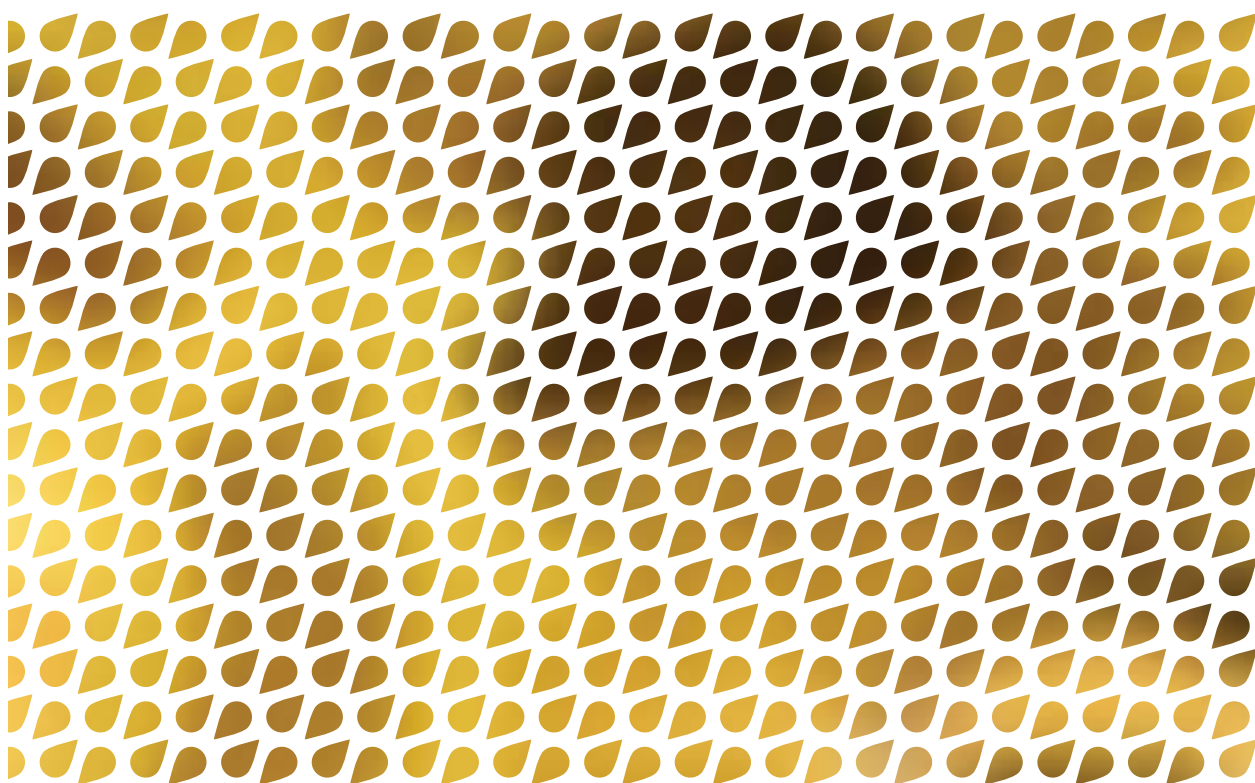
[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti

Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti

NAKLADNIK

Agencija za odgoj i obrazovanje
Donje Svetice 38, 10000 Zagreb
www.azoo.hr

ZA NAKLADNIKA

Vinko Filipović, prof.
© Agencija za odgoj i obrazovanje

ZBORNİK UREDILA

Marijana Marinović

RECENZENTI

Dr. sc. Vlatka Dugački
Dr. sc. Filip Škiljan

LEKTORICA

Jadranka Brnčić

OBLIKOVANJE I PRODUKCIJA

KaramanDesign
www.karaman-design.com

ISBN 978-953-7290-38-2

Objavljeno u Hrvatskoj 2014. i dostupno na
internetskim stranicama Agencije za odgoj i
obrazovanje.

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u
Zagrebu pod brojem 868246

Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti

Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti

Agencija za odgoj i obrazovanje

Zagreb, 2014.

Sadržaj

Predgovor.	7
Marijana Marinović Oblikovanje modernih identiteta kroz nastavu povijesti – možemo li se lišiti ideologije?	11
Ljiljana Dobrovšak Povijest nacionalnih i vjerskih zajednica u Hrvatskoj od 1868. do 1941. godine	23
Željko Bartulović Pravni položaj manjinskih vjerskih skupina u Hrvatskoj do 1918. godine	55
Mato Artuković Prema korijenu hrvatsko-srpskog sukoba.	73
Željko Holjevac Mađaroni i mađarizacija u Hrvatskoj između mita i zbilje u svjetlu hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću.	99
Hrvoje Gračanin Povijesni identiteti i politički realiteti: proslava tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva 1925. godine	119
Aleksandar Jakir Nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću kao pojava i historiografski problem na primjeru Dalmacije.	139
Tvrtko Božić Hrvatsko-talijanski odnosi na otoku Krku u međuratnom razdoblju (1918–1941).	163
Zlatko Hasanbegović Islam i Bošnjaci muslimani u Zagrebu 1878–1941. Pravni položaj vjere i oblikovanje zajednice.	179
Mihovil Dabo Austrijska Pula između kozmopolitizma i suprotstavljenih nacionalnih pokreta	197
Helena Miljević Pavić Višestruki identiteti hrvatskih pomoraca na zavjetnim slikama u svetištu Majke Božje Trsatske	213

Daniela Jugo-Superina	
Od Kopra do Kastva: Učiteljska škola od 1873. do 1947. godine	219
Nera Malbaša Kovačić	
Opatija i Volosko na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće – prikaz terenskog rada	227
Lidija Kosmos	
Projektna nastava: njegovanje tradicije, istraživanje i prezentiranje zavičajne povijesti malog Lošinja – Ambroz Haračić	239
Bilješke o autorima	253
Program simpozija.	259

Željko Bartulović

Pravni položaj manjinskih vjerskih skupina u Hrvatskoj do 1918. godine

Nacija se kao pojam, a s njom povezan i pojam manjine, primjenjuje od XIX. stoljeća. Međutim, pravno pitanje manjina može se usporediti s načelom postupanja spram stranaca u tuđoj državi. Tu se može pratiti primjena principa personalnosti u srednjovjekovnom pravu. Rad se bavi raščlanjivanjem problema u doba srednjega vijeka, osobito u XVII. i XVIII. stoljeću, dok su propisi iz XIX. stoljeća dijelom obrađeni. Prostorno je članak ograničen na teritorij Republike Hrvatske u okvirima nekadašnje Habsburške odnosno Austro-Ugarske Monarhije.

Problem se javlja s položajem vjerskih zajednica u srednjovjekovnom razdoblju jer su one bile zasebne skupine ljudi čiji je položaj trebalo pravno regulirati i pružiti im zaštitu. Među prvim dokumentima ističe se Westfalški mirovni ugovor od 24. listopada 1648. koji određuje međusobnu toleranciju katolika i protestanata na njemačkom području. Sloboda izbora vjere odnosila se na pravo vladara, tj. feudalaca koji su mogli slobodno ispovijedati vjeru, dok su njihovi podanici morali ispovijedati istu, osim ako im senior nije posebno odobrio slobodu. Podanici druge vjere morali su se iseliti.¹

Razlikovanje različitih etničkih skupina može se pratiti još od antičkog razdoblja. Hamurabijev zakonik iz XVII. st. pr. Krista razlikuje viši društveni sloj – *awilume* od ljudi nižeg sloja – *muškenuma*. Osnova različitog položaja ovih grupa vjerojatno je u razlici između potomaka osvajača i pobijeđenih starosjedilaca.² Slično se u Sparti razlikuju vladajući osvajači *Spartijati*, pokoreni *perijeci* i robovi – *heloti*.³

U srednjovjekovnoj Franačkoj razlike između etničkih skupina i njihovih normi ponašanja dovele su do pravnog partikularizma, ali ne teritorijalnog toliko karakterističnog za srednji vijek, već personalnog – etničkog. Za svako od franačkih plemena (Salijci, Ribuarci, Hamavi itd.) vrijedi posebno pravo sadržano u različitim zbirkama propisa (*Lex Salica*, *Lex Ribuarica*, *Lex Chamavorum* itd.). Za preostalo romansko stanovništvo u Franačkoj

¹ Vukas, Budislav, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Zagreb, 1978, str. 59.

² Margetić, Lujo, *Opća povijest prava i države*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 1998, str. 16.

³ Festić, Raifa, *Opća historija države i prava*, Sarajevo, 1998, str. 79.

se također primjenjivalo posebno pravo (*Lex Romana Burgundionum, Lex Romana Wisigothorum*).⁴

O problemu stranaca saznajemo iz odredaba srednjovjekovnih statuta hrvatskih primorskih gradova i otoka. Riječki statut iz 1530. sadrži propis o primjeni prava na strance: „Isto pravo treba dati strancima, koje stranci daju našim (građanima)“ (knj. II, gl. 54).⁵

Vlaški statuti (Statuta Walachorum) iz 1630. godine

Poseban problem položaja manjinskog stanovništva javlja se pri doseljavanju stanovnika koji su od XV. stoljeća bježali ispred Turaka. Godine 1578. nastala je Vojna krajina kao dio hrvatskog i ugarskog državnog prostora koji je došao pod upravu austrijskih vojnih organa u Grazu i Beču i zadržao poseban status do 1881. godine.

Kralj Ferdinand II. Habsburški je 5. listopada 1630. godine Vlaškim statutima popisao prava doseljenika. Kralj je akt napravio prema pravima koje su oni imali prije preseljenja i dao delegaciji koju je vodio iguman Maksim Predojević. Statuti se odnose na tri kapetanije Slavonske krajine (Križevačka, Koprivnička i Ivanička), a primjenjuju se i na krajišnike Karlovačkog generalata.⁶ Samouprava se temeljila na personalnom načelu dok teritorijalnu upravu vrše vojni organi.

Samouprava obuhvaća izbor vlastitih organa. Na čelu svakog sela stoji knez ili sudac (*judex sive knezins*) kojeg članovi općine biraju na Đurđevdan. Zborove odobrava general, a nedozvoljeni zborovi zabranjeni su smrtnom kaznom. Svaka kapetanija (distrikt) bira vrhovnog suca i osam prisjednika (*assesores*, sudski pomoćnici) dan nakon Đurđevdana. Biraju ga knezovi s dvije do tri starije osobe (*iurati*, prisežnici) iz svakog sela. Izbor potvrđuje

⁴ Kurtović, Šefko, *Opća historija države i prava*, I. knjiga, *Robovlasništvo i feudalizam*, Zagreb, 1987, str. 147–148.

⁵ Tekst prema Herkov, Zlatko, *Statut grada Rijeke iz godine 1530*, Zagreb, 1948, str. 231: „Pošto je pravedno i pravo, da se isto pravo daje strancima, kojim se oni služe u svojoj državi ili krajevima, gdje vladaju: radi toga određujemo, da se sa strancima, koji ne borave (u Rijeci), i sa susjedima postupa u Rijeci – kako u pogledu reda, tako i u pogledu parnica, bilo građanskih bilo kaznenih – na način i oblik, kako se postupa s našim (građanima) u njihovim krajevima, izuzevši trgovce i (izuzevši) propis statuta ‘O kupcima trgovačke robe’, za koji (propis) ne ćemo nikako, da je ovim statutom dokinut.“

⁶ Krkljuš, Ljubomirka i Šarkić, Srđan, *Odabrani izvori iz državnopravne istorije Jugoslavije*, Beograd, 1982, str. 72, prema Šidak, Jaroslav, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest I*, Zagreb, 1952, str. 134–137. Vidi i Marijan, Vlado St., *Srpska istorijska čitanka 2*, Beograd, 2001, str. 158–161.

general u kraljevo ime, a ako ga odbije mora javiti vladaru. Knez vodi popis vojnih obveznika starijih od 17 godina, sudi u sporovima manje vrijednosti, obavlja policijsko-upravne poslove održavanja reda i izriče novčane kazne do osam forinti. Počinitelje težih krivičnih djela veliki suci sude na kazne zatvora, okove, prisilni rad i tjelesne kazne ili ih predaju vojnim vlastima. Vojna obaveza krajišnika na prostoru Vojne krajine bila je opća obrambena, a izvan nje moraju ratovati 14 dana besplatno, a nakon toga uz plaću. Statuti reguliraju i građanskopravna pitanja. Krajišnici imaju pravo otuđenja, zalaganja i oporučnog raspolaganja zemljom. Ugovori o pokretnim stvarima sklapali su se javno pred svjedocima, o nekretninama pred knezom i dva do tri svjedoka, a oporuke pred knezom i četiri do pet svjedoka, pred svećenikom i dva do tri svjedoka ili pred zakletim bilježnikom. Položaj pravoslavne crkve i njenih pripadnika nije bio predmet Statuta.⁷

Pavlović Vlaške statute naziva „Srpski statuti“, ali oni se odnose i na druge doseljene stanovnike pod općim imenom – Vlasi. Vlasi se često izjednačavaju sa Srbima. Čini se da je taj pojam imao različita značenja. Prvo, najstarije značenje vjerojatno označava dijelove starosjedilaca (više ili manje romanizirano ilirsko stanovništvo) koji su se tijekom doseljavanja Slavena povukli na otoke i primorske gradove, a dijelom u manje plodne planinske prostore. Ovi drugi se bave stočarstvom, pa se tijekom vremena pojam Vlah počinje koristiti za stočare. Zemljoradničko i urbano stanovništvo koje živi organizirano u selima i komunama razlikuje se od stočara koji putuju u potrazi za ispašom. Konačno se pojam širi na sve strance koji dolaze iz zaleđa ili bježe pred Turcima.⁸ Naravno da je među tim stanovništvom bio vrlo velik broj Srba i korištenje ovog termina ne znači negiranje Srba nego označava sve doseljene stanovnike bez obzira na etničko podrijetlo i vjeru.

Privilegije Srba u XVII. st.

Doseljavanja Srba na prostore Habsburške monarhije započinju u XVI. stoljeću Najbrojniji organizirani dolazak srpskog stanovništva na čelu s vrhom Srpske pravoslavne crkve zbio se za velikoga turskog rata od 1683. do 1699. godine. Novodošla crkvena institucija razvija na novom području različite oblike vjerskog, ali i kulturnog te školskog rada, pri čemu je utjecala i na ranije doseljenike. Nakon velikih uspjeha poslije razbijanja opsade Beča 1683. habsburška vojska dolazi 1689. do Prištine gdje patrijarh Arsenije III. 27. studenoga iste godine polaže prisegu vjernosti austrijskom zapovjedniku. Turci kreću u protunapad i 22. prosinca 1689. nanose poraz kod

⁷ Pavlović, Marko, *Srpska pravna istorija*, Kragujevac, 2005, str. 189–90.

⁸ Bartulović, Željko, *Povijesni razvoj Hreljina od prvog spomena do sredine XIX. stoljeća*, *Bakarski zbornik 1*, Bakar, 1995, str. 7–18.

Kačanika pa počinje povlačenje prema sjeveru.⁹ Leopold Habsburški izdao je nekoliko akata u kojima možemo naći temelje priznanja različitih prava srpskom narodu i pravoslavnoj crkvi.

Pozivna pisma (Litterae invitatoriae) od 6. travnja 1690. godine

Prvi je poziv na ustanak (*Litterae invitatoriae*/Pozivna pisma) narodima u turskoj vlasti 6. travnja 1690:

Svim narodima i zemljama koje od Naše nasledne kraljevine Ugarske zavise, i svim drugima.... pređašnjoj slobodi, pređašnjim povlasticama i pređašnjem savezu sa telom od koga zavise povratimo... po svoj Albaniji, Srbiji, Miziji, Bugarskoj, Silistriji, Iliriji, Macedoniji, Rasiji... Obećavamo... koje su nama kao kralju Ugarske pravno potčinjene i koje će se zakonito potčiniti, zadržavši poglavito slobodu, povlastice i prava svoje veroispovesti i izbora vojvode, da ćete izuzeti biti ispod svakog javnog tereta i danka, ali izuzevši stara i obična prava kraljeva i gospode koja su postojala pre svakog upada turskog... za vaše sopstveno spasenje i obranu, na način dobrovoljnog danka, po mogućstvu davati nužne priloge... obećavamo, poklanjamo i ustupamo svima i pojedinih slobodno pritežavanje dobara, ili pokretnih ili nepokretnih, koja god od Turaka... oduzeli budu.¹⁰

Priznate su stare povlastice, sloboda vjere, izbora vojvode, oslobođenje od davanja i tereta osim onih uvedenih prije turskog osvajanja kao i dobrovoljnih ratnih priloga, slobodan posjed osvojenih pokretnih i nepokretnih dobara. Pravo na slobodan izbor vojvode ne znači obećanje zasebnog autonomnog teritorija, već osobe koja se prema personalnom principu nalazi na

⁹ Šarkić, *Istorija države i prava Srbije, Istorija države i prava II*, Novi Sad, 2009, str. 60–61. Krkljuš, *Pravna istorija srpskog naroda*, Novi Sad, 2002, str. 384–385. O doseljavanju i privilegijama Srba vidi i Bartulović, Željko i Randelović, Nebojša, *Osnovi ustavne istorije jugoslovenskih naroda*, Niš, 2009, str. 9–10,

¹⁰ Krkljuš i Šarkić, *Odabrani izvori*, str. 74–75 prema Radonjić, Jovan i Kostić, Mita, *Srpske privilegije od 1690. do 1792*, Beograd, 1954, str. 89–95. Vidi i Miladinović, Žarko, *Tumač povlastica, zakona, uredaba i drugih naređenja srpske narodne crkvene autonomije u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji*, Novi Sad, 1897, str. 1–2; Marijan, *Srpska*, str. 273–275, navodi da je zbog rata s Francuskom Leopold povlačio svoju vojsku pa poziva stanovnike obećavši im povlastice nakon pobjede: Šarkić, *Istorija države i prava Srbije*, str. 62; Krkljuš, *Pravna istorija srpskog naroda*, str. 384. Vidi i Mikaica, Dejan, „Granice Vojvodine 1848–1868.“, u: *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa „Pravne i povijesne odrednice granica srednje i jugoistočne Europe“*, Osijek, 2011, str. 87–88.

čelu skupine ljudi. One se temelje na personalnom načelu za doseljenike, na teritorij Hrvatske i Ugarske, ali bez teritorijalne autonomije. Ovo je prvi spomen vojvode, naziva prema kojem će Vojvodina kasnije ponijeti svoje povijesno ime. Pravo na slobodno korištenje nekretnina je nejasno jer je vladar kao ugarski kralj spomenuo da će poštivati pređašnje povlastice u koje ulaze prava ranijih feudalnih vlasnika zemljišta. To se odnosi na područja koja su do 1526. godine bila u sastavu ugarske krune, tako današnje Bosne i Hercegovine, Vojvodine. O područjima srednjovjekovne Srbije kralj štiti, ne spominje priznanje prava nekadašnjih srpskih plemića. Krkljuš uočava da Habsburgovci povelje izdaju kao „ugarski kraljevi“ pozivajući narode i zemlje „pravno potčinjene i koje će zakonito potčiniti“. Nadaju se proširenju vlasti na nekadašnje prostore ugarskog kraljevstva. Korištenje formule da će stanovnicima pripasti nekretnine koje „oduzeli budu“ odnosi se na srednjovjekovno „pravo mača“ (*ius gladii*), stjecanje vlasništva stvari osvojenih u ratu. Vladar i tu može osporiti pravo stanovnika tvrdeći da je carska vojska imala veće zasluge u oslobođenju pa je on stekao to pravo.

O dvoličnim postupcima cara Leopolda govore i zbivanja vezana uz Đorđa Brankovića i njegovu ideju o Iliriku – krajevima oslobođenih od Turaka pod pravoslavnom dominacijom. Njemu je car Leopold priznao pravo na oslobođene zemlje trebajući pomoć u ratu da bi ga kasnije uhitio te umire u zatvoru.¹¹ Na isti je pretvoran način ugušio Leopold pobunu hrvatskog i ugarskog plemstva 1671. godine poznatu kao „urotu“ Zrinskih i Frankopana. Pavlović piše da Leopold daje obećanja u svom interesu, u strahu od rata s Francuskom i novčanih problema. Proglas nastao na temelju Brankovićevog memoranduma ne spominje Ilirsko kraljevstvo, nego „*polunezavisnu teritoriju sa vojvodom na čelu*“ – vojnu granicu. Vladar ne obećava posebnu teritoriju, već samo vojvodu, ali i njega izbjegava imenovati.

Privilegija od 21. kolovoza 1690. godine

Nakon turske pobjede vojska i Srbi se povlače prema sjeveru. Na crkvenonarodnom saboru u Beogradu 8. srpnja 1690. Leopold je priznat za srpskog kralja i zatraženo da se pravoslavnoj crkvi priznaju prava koja je imala pod Turcima.¹² Raniji vladarev poziv ne sadrži privilegije crkvi pa episkop Isaija Đaković pregovara kod cara koji daje povlasticu 21. kolovoza 1690.¹³

¹¹ Pavlović, *Srpska pravna istorija*, str. 193–194.

¹² Isto, str. 194–195, prema Radonić i Kostić, *Srpske privilegije*, str. 89–90.

¹³ Krkljuš, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, Novi Sad, 2004, str. 18–19.

Kralj Leopold I. dao je Srbima i posebno pravoslavnoj crkvi privilegije aktom 21. kolovoza 1690. godine u Beču:

Časnomu, odanomu... Arseniju Czernovichu, nadbiskupu istočne crkve grčkoga obreda, episkopima i... svećenicima i svjetovnim staležima, kapetanima, podkapetanima... cijeloj općini toga grčkog obreda i naroda srpskoga u Grčkoj, Bugarskoj, Srbiji, Hercegovini i Dalmaciji, Podgorju i Jenipolju i u drugim pridruženim mjestima.. razabراسmo najmilostivije vašu zahvalnost zato, što smo vas oslobodili... turske tiranije i staru vam vratili slobodu, i vječno obećanje, kojim se obvezujete nama vi i potomci vaši radi tolike iskazane blagodati. To doduše radite po svojoj dužnosti, ali opet na Naše još veće zadovoljstvo, što ste priznali Naše pravo, te se predajete u okrilje milosti i blagosti Naše, kao gospodina i zakonitoga kralja Vašega, i izjavljujete hvale vrijednom odrešitošću, da vam je od sad pod okriljem Našim živjeti i umrijeti... te milostivo odlučismo, da po običaju istočne crkve grčkoga obreda srpskoga slobodno zadržite i način staroga kalendara i da vam, ako što dosad, tako i odsad nikakovi crkveni ni svjetovni staleži nikako ne smiju smetati; i neka vam je slobodno između sebe po svojoj volji od naroda svoga i jezika srpskoga namještati arhijepiskopa, koga će stalež crkveni i svjetovni između sebe birati – a taj arhijepiskop neka imade slobodu i vlast upravljati svim istočnim crkvama grčkoga obreda... neka je on (i dalje) na čelu crkvama grčkoga obreda i zajednici ove vjeroispovijesti po svojem crkvenom ugledu, po privilegijama, koje su vam dali Naši uzvišeni prethodnici, pokojni kraljevi ugarski, po cijeloj Grčkoj, Srbiji, Bugarskoj, Dalmaciji, Bosni, Jenipolju i Hercegovini pa i po Ugarskoj i Hrvatskoj... Nadalje staležima crkvenim, kao što arhijepiskopu i episkopima, monasima i svake ruke svećenicima grčkoga obreda po manastirima neka ostane vlast upravljati tako da nitko ne smije dirati u pomenute vaše manastire, crkve i sijela, a neka uživaju desetinu, prinose i četvrtine po starom pravu; a nad crkvenim staležom neka ni jedan svjetovnjak osim Nas nema vlasti koga uhititi ili uhvatiti, nego će arhijepiskop takove sebi podvrgnute svećenike, koji zaslužuju neku kaznu, smjeti po crkvenom ili kanoničkom pravu kazniti. Dajemo također i potvrđujemo, da po darovnici naših prethodnika imate crkve grčkoga obreda, manastire i dobra, koja ovima pa tako i arhijepiskopu i episkopima pripadaju, bila ona kakova mu drago... Najposlije ne ćemo dopustiti, da ijedan svećenik ili svjetovnjak smeta arhijepiskopu i episkopima vašim, kad budu

po potrebi pregledali manastire i crkve po gradovima i selima ili također pustili parohije i zajednicu.¹⁴

Prema povlastici Srbi imaju pravo zadržati svoju grčko-istočnu vjeru, što je sloboda vjeroispovijesti, julijanski kalendar, pravo izbora arhiepiskopa između pripadnika svoje zajednice i jezika (!) nadređenog svim pravoslavnim crkvama na spomenutom prostoru i sudskim ovlaštenjima prema pripadnicima crkve kojima sudi prema kanonskom pravu. Crkva ima pravo na dobra i prihode (desetinu, četvrtinu i dr.) prema ranijim privilegijima ugarsko-hrvatskih vladara kao i na zaštitu od bilo kakvih ometanja od strane drugih svjetovnih i crkvenih vlasti osim vladara.

Krkljuš piše da su u konceptu akta bile izostavljene Hrvatska i Ugarska, ali je na intervenciju episkopa Đakovića stavljena formulacija da je arhiepiskop nadležan za sve Srbe. To je ugovor sa Srbima. Priznata je patrijarhova jurisdikcija i crkvena autonomija, njegova vlast nad onim krajevima nad kojima je vladar imao pretenzije.¹⁵

Formulacije u aktu upućuju da je riječ o personalnim povlasticama doseljenim Srbima kojima vladar ne daje teritorijalnu autonomiju, a što se tiče pretenzija prije se može reći da je patrijarh htio garanciju svojih ranijih prava dok je Leopold htio ostvariti svoje pretenzije, priznanje svoje vrhovne vlasti od strane crkve, uz postojeće teritorijalne pretenzije prema krajevima odakle je došlo izbjeglo stanovništvo.

Leopold je „mutio vodu“ unoseći nemir između hrvatskog i ugarskog plemstava i doseljenika. Privilegiju je izdao mimo ugarskog i hrvatskog sabora pa je plemstvo nije htjelo priznati. Unosio je nemir i među Srbe koji su od vladara tražili da Đorđa Brankovića imenuje starješinom i despotom. Kako je on bio zatvoren na prijedlog/izbor od 6. na 7. travnja 1691. car je 11. travnja za podvojvodu imenovao Jovana Manastirliju.¹⁶ To je bilo prvo imenovanje na osnovu priznate titule vojvode. Prema Šarkiću on je „više zapovednik narodne milicije nego politički poglavar naroda“.¹⁷ Leopold nije dopustio da Srbi imaju svjetovnog vođu kojeg oni hoće.

¹⁴ *Hrvatske pravice* (sastavio Požar, Hrvoje), Split–Zagreb, 1990, str. 108–110, prema Czoering, *Etnographie der österreichischen Monarchie*, III. B. Vidi i Miladinović, *Tumač povlastica*, str. 3–4 koji navodi da je privilegija istovjetnog sadržaja izdana i 11. prosinca 1690; Marijan, *Čitanka*, str. 279–281; Šarkić, *Istorija države i prava Srbije*, str. 62.

¹⁵ Krkljuš, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, str. 19; Krkljuš, *Pravna istorija srpskog naroda*, str. 384–385.

¹⁶ Pavlović, *Srpska pravna istorija*, str. 195–196.

¹⁷ Šarkić, *Istorija države i prava Srbije*, str. 62; Krkljuš, *Pravna istorija srpskog naroda*, str. 385.

Privilegija od 20. kolovoza 1691. godine

Nakon pobjede kod Slankamena 19. kolovoza 1691. godine Leopold na traženje Arsenija III. preko ugarskog kancelara Blaža Jaklina donosi nov patent koji je identičan prethodnome osim što sadrži dodatni odjeljak kojim se određuje da „srpski narod može pod upravom i uredbom svojih vlasti zaostati“. Miladinović misli da je riječ o upravi „svetovnih vlasti“.¹⁸ Pavlović drži da Srbi zavise od arhiepiskopa ne samo u crkvenim nego i „u svetovnim odnosima“.¹⁹ Prema Krkljuš nove povlastice su samouprava, jer će arhiepiskop imati nadležnost „ne samo u crkvenim, nego i u svetovnim stvarima“, a slično zaključuje i Šarkić. Bitno je primijetiti da to nije izvorno ovlaštenje arhiepiskopa već mu je povlasticu dao car smatrajući da pravo pripada njemu te ga samo on može prenijeti na druge, a isto tako i oduzeti što se dogodilo 1732. godine kada je jurisdikcija arhiepiskopa sužena je na crkvena pitanja.

Arhiepiskop prema ovom aktu dobiva povlasticu kaduciteta (*ius spoli*), tj. pravo nasljeđivanja osoba grko-istočne vjere koji umru bez nasljednika (djece i rodnika). Možda je vladar to učinio kako bi stvorio rivalitet između crkve i svjetovnih tijela.

U ovom aktu ne spominje se vojvoda, a patrijarh se suprotstavlja izboru Jovana Monasterlija za podvojvodu smatrajući da on ima svjetovnu vlast na temelju ove privilegije. Predsjednik Ilirske dvorske deputacije, barun Bartenstein piše da je Leopold zbog ratne opasnosti ponudio izbor vojvode, ali da je „ova slobostina sasna opasna, i bila bi kraljevskoj vlasti sasna na štetu“ pa zato nije ušla u nove privilegije.²⁰

Na narodnom skupu u Baji, početkom 1694. godine Srbi traže zaseban teritorij u Slavoniji i Srijemu, ali otpisom Dvorskog ratnog vijeća od 31. svibnja 1694. priznata su im samo personalna prava u Banatu. Patrijarh Arsenije III. žalio se na povrede privilegija od strane Katoličke crkve i feudalaca pa

¹⁸ Miladinović, *Tumač povlastica*, str. 5. Miladinović je ovu privilegiju greškom datirao u 1690. godinu, što se vidi jer se u kronološkom navođenju akata ona nalazi poslije privilegije od 11. prosinca 1690. Krkljuš, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, str. 20.

¹⁹ Pavlović, *Srpska pravna istorija*, str.197. Grujić smatra da je time uvedena „jedna vrsta teokratske vladavine, te je patrijarh postavljao i narodne oficire, sudio i u građanskim sporovima, potvrđivao statute trgovačkih i zanatskih cehova itd“. Narodna enciklopedija, IV, str. 360–361. Šarkić, *Istorija države i prava Srbije*, str. 62; Krkljuš, *Pravna istorija srpskog naroda*, str. 385.

²⁰ Krkljuš, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, str. 20–22.

vladar preko Ugarske dvorske kancelarije donosi privilegiju od 4. ožujka 1695.²¹

Privilegija od 4. ožujka 1695. godine

U novoj privilegiji od 4. ožujka 1695. upućenoj crkvenim i svjetovnim vlastima u Hrvatskoj i Ugarskoj car Leopold ističe:

Najponiznije je Našem Veličanstvu iskazao Arsenije Čarnojević... kako se on... zajedno sa srpskim (raškim) narodima... latio toga posla, da strese jaram otomanskog tiranstva.. pa Nam toga radi objavio, ne samo, da su oni i potomci njihovi podloženi pravu, milosti i blagosti Našoj kao zakonita kralja, nego da su se, ostavivši svoje kuće u Turskoj i napustivši svoje imanje i sermiju, a prognani iz svoje domovine, i premestili u Naše krajeve... gotovi živeti i mreti pod senkom Naše zaštite... i kako je on ovim osobito vrlim i plemenitim delom... dobio milostive naredbe i diplome... i slobode i osobita prava... da i pomenutom arhijepiskopu ostane nepovređeno staro dostojanstvo i vlast, da može vladike svoje vere postavljati... i da vladike... milostivo nalazimo da se mogu primiti i trpeti po okruzima, koji su im određeni, a u kojima su to jest po volji Našega dvorskog vojničkog veća u dovoljnom broju porodica naselili i smestili raški ili srpski narodi... mogu svoje duhovne poslove bez smetnje vršiti, krivce popravljati i za krivice kazniti, škole i crkvene prihode, što im po veri i starom običaju pripadaju, primati, i svoju dužnost... vršiti,... da može slobodno vršiti i ispovedati svoju veru, bez ikakvog straha, opasnosti i štete u telu ili imanju i da može uživati pređašnju i njima još u staro doba po glasu trećega članka pete odluke kralja Matije, i poslednjega članka druge odluke kralja Vladislava odobrenu slobodu od desetka, koji desetak neka sam narod obraća i upotrebljava na hranu i prihod vladika svoje vere... Za to... sudismo, da valja ih sve skupa, t. j. arhijepiskopa, vladike i srpske narode... sa svom porodicom i dobrima, i sa svima stvarima i celim imetkom njihovim da primimo u Našu kraljevsku odbranu i osobitu zaštitu i zaklon.²²

²¹ Krkljuš, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, str. 20; Šarkić, *Istorija države i prava Srbije*, str. 63.

²² Miladinović, *Tumač povlastica*, str. 5–8; Krkljuš i Šarkić, *Odabrani izvori*, str. 77–79. prema Radonjić i Kostić, str. 89–95; Marijan, *Čitanka*, str. 291–294.

Prvo, u privilegiji je primjetan neskriven, zapovjednički ton kojim se vladar „s visoka“ obraća adresatima akta. „Najponizniji“ patrijarh, pripadnici crkve i stanovnici su samo prognani bjegunci koji su ostavili svoje zemlje i kuće, te će „živjeti i umrijeti“ za svog vladara koji im je „milostivo“ odredio gdje će se naseliti. Leopold tvrdi da su ga Srbi priznali za svoga „zakonita kralja“, što bi njemu u slučaju mogućeg oslobođenja njihovih teritorija tokom rata dalo pravo da ih legitimno priključi Habsburškoj Monarhiji.

Arhiepiskop ima pravo imenovanja vladika koji će domaći feudalci, stanovništvo i katolička crkva tolerirati u područjima gdje ih je vladar naselio, a to je pravo vjeroispovijesti pod izričitom zaštitom vladara. Arhiepiskop ima sudsku vlast, pravo kažnjavanja i pravo na vlastite prihode, a desetina prikupljena od doseljenog stanovništva će pripadati vladikama. Dakle, Pavlovićeva misao da je uvedeno oslobođenje od plaćanja desetine odnosi se na oslobođenje plaćanja desetine svjetovnim feudalcima, ali ostaje desetina pravoslavnoj crkvi.²³ Od posebne je važnosti pravo Crkve da osniva vlastite škole.

Krkljuš „uočava tendenciju... sužavanja“ privilegija: pravo kralja da potvrdi episkope, episkopi smiju službu samo u krajevima gdje je dozvoljeno naseljavanje Srba, rad crkvenih lica ograničen je klauzulom da ne smiju raditi na štetu prelata i katoličke crkve, a privilegije vrijede „dokle stvari ovako budu stajale“.²⁴

Miladinović primjećuje igru cara Leopolda koji nejasnim formulacijama u svojim privilegijama nastoji privući Srbe na svoju stranu u ratu protiv Turaka. I zaista, Leopold je još na početku svoje apsolutističke vladavine obećao hrvatskim i ugarskim staležima oslobođenje njihovih nekadašnjih područja koja su u tom trenutku bila u turskoj vlasti. Zatim je otezao s ratom za oslobođenje jer je bio uvučen u borbu s Francuskom za tzv. španjolsko nasljeđe Habsburgovaca, tj. posjede njihove loze koja je vladala u Španjolskoj. Nezadovoljstvo takvom politikom dovelo je do otpora dijela hrvatskog i ugarskog plemstva u pobuni Zrinskih i Frankopana. Sa sudionicima je car krvavo obračunao 1671. godine namamivši ih prethodno u Beč obećanjima slobodnog dolaska (*salvus conductus*). Dvoličnost ovog vladara Miladinović je s okusom gorčine podcrtao zaključkom za seobu „koja je svakako sudbonosna po Srbe, to može biti, da bi po srpski narod bolje bilo, da je i izostala bila“.²⁵

²³ Pavlović, *Srpska pravna istorija*, str. 197–198.

²⁴ Krkljuš, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, str. 20–22.

²⁵ Miladinović, str. 5.

Pregled privilegija i propisa u XVIII. stoljeću

Ferenz Rakoczy vodi mađarsko plemstvo 1703. godine u buni protiv vladarevog apsolutizma. Srbi, kao i Hrvati, nisu prišli ustanku i zato patrijarh od vladara traži priznanje povlastica kao zahvalu za vjernost što je Josip I. učinio 1706. Nakon smrti Arsenija III. narodni sabor izabrao je za mitropolita Isaiju Đakovića 1708. godine. Beč želi pravoslavnu hijerarhiju odvojiti od Pečke patrijaršije, ali došlo je tek do administrativne autonomije u okviru Karlovačke mitropolije.²⁶ Od vladara se traži proširenje povlastica: zasebna teritorija, da ugarski sabor prizna privilegije kao svoje zemaljske zakone, da pravoslavni kler sudjeluje u radu hrvatskog i ugarskog sabora. Karlo III. u potvrdi privilegija 1713. godine navodi uvjet da one ne idu na štetu trećih. To uznemirava Srbe pa je 1715. godine donio Zaštitnu diplomu po kojoj privilegije važe „dokle Srbi budu verni, odani i poslušni njemu i njegovom domu“. Diploma je proglašena preko Ratnog savjeta u Ugarskoj i Hrvatskoj što prema Krkljuš znači da su privilegije po prvi put proglašene i u Hrvatskoj.²⁷ Ipak, bilo bi smjelo tvrditi da one ranije nisu bile na snazi u Hrvatskoj.

Napredne reforme u vrijeme prosvijećenog apsolutizma Marije Terezije (1740–1780) i Josipa II (1780–1790) ponekad su i „drugu stranu medalje“. Josip II ukida crkvene redove (jezuiti i pavlini) i sekularizira njihove škole. Ista opasnost nadvila se nad Pravoslavnu crkvu.

Marija Terezija je privilegije potvrdila 1743. i 1745. godine nakon što je Srijem uključila u hrvatske županije.²⁸ Ona je, modernizirajući upravu, 1745. godine osnovala Ilirsku dvorsku komisiju, koja se od 1747. godine zove Ilirska dvorska deputacija (*Hofdeputation in Transsylvanicis, Banaticis et Illyricis*), ali taj organ radi u interesu dvora, a ne Srba koji prigovaraju.²⁹ Slično i hrvatsko plemstvo tvrdi da novo Hrvatsko kraljevinsko vijeće krnji autonomiju županija i sabora. Ugarska dvorska kancelarija tvrdi da postaje nadležna za srpska pitanja, a pravoslavna crkva da su privilegije „ustanove javnog prava pod suverenitetom monarha, te da nema potrebe.. da... moraju biti uzakonjene... na ugarskom saboru“. Predsjednik Ilirske kancelarije 1748. godine odgovara da je to pitanje „baština austrijskog doma“ (*patrimonium Domus Austriacae*), a 1753. godine da redovni zakoni sabora nemaju prednost pred privilegijima koje je vladar dao narodu kao izuzetak (*ex legis*

²⁶ Pavlović, *Srpska pravna istorija*, str. 197–198.

²⁷ Krkljuš, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, str. 22–23.

²⁸ Isto, str. 25–26.

²⁹ Pavlović, *Srpska pravna istorija*, str. 198.

exceptis).³⁰ To znači da je potvrđena prednost personalnog principa važnja prava nad teritorijalnim što su htjeli Mađari.

M. Terezija je 1770. i 1777. godine izdala regulamente (pravilnike) kojima uređuje građanska i crkvena pitanja Srba, ali su oba doživjela kritike³¹ pa je konačno donesen Deklaratorij 16. srpnja 1779. godine (*Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis, das Erläuterungscript*) koji je na snazi do 1868. godine.³² Deklaratorij sadrži propise o: samostalnosti uprave u crkvenim poslovima, izboru i приходima mitropolita, imovini svećenika, crkvenom fondu, upravi crkvenih imanja, pravu krune na imenovanje administratora mitropolije i eparhija, izboru episkopa i crkvenih dostojanstvenika, nagradama za svećeničku službu, protoprezbiterima, stupanju u svećenički red i primanju službenih mjesta u crkvi, oslobođenju svećenstva od davanja državi, vršenju vjenčanja, sahranjivanju, ispovjedi, manastirima i kaluđerima, kaznama u crkvi, kongresima, kalendaru, crkvenim praznicima, gradnji crkava i groblja, mješovitim brakovima, objavi zakona, vremenu održavanja sinoda i zakletvama. Zabranjeno je imenovanje svećenika i arhimandrita u Peći ili drugdje u Turskoj, njihov dolazak i odlazak bez dozvole svjetovne vlasti. Pod kontrolu vladara dolazi narodno-crkveni odnosno neprikosnoveni fond. Maksimiran je broj paroha zavisno o broju kuća u mjestu. Vladar je obećao utemeljiti zasebnu tiskaru „za srpski i za ostale istočne jezike“ kako bi „lakše bilo... nabavljati nužne knjige“, ali ona nije utemeljena. U narodni, tj. crkveni sabor ulazi 75 zastupnika (po 25 iz reda vojnika, građana i svećenstva) Akt je izdan na latinskom jeziku za područje Hrvatske i Ugarske, a na njemačkom kao službenom jeziku u Vojnoj krajini.³³

Deklaratorij je prijelaz s feudalnih, personalnih privilegija, ograničava ih na pitanja „vjere, savjesti i običaja“, a u civilnim stvarima je nadležna vlast u mjestu stanovanja prema modernom teritorijalnom principu.³⁴ Krkljuš piše da je to „izraz apsolutne vlasti vladaoca nad narodom i crkvom“.³⁵ Carica želi kontrolu nad crkvom, njenim financijama i školstvom. Iste je mjere poduzela prema katoličkoj crkvi i školama proglasivši se „apostol-

³⁰ Krkljuš, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, str. 26–27 i Krkljuš, *Pravna istorija srpskog naroda*, str. 386.

³¹ Krkljuš, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, str. 28–29.

³² Isto.

³³ Miladinović, str. 10–54. Vidi i Miller, Nicholas J., *Between Nation and State, Serbian Politics in Croatia Before the First World War*, Pittsburgh, 1997, str. 36.

³⁴ Pavlović, *Srpska pravna istorija*, str. 198–201, prema Grujić, *Narodna enciklopedija*, IV, str. 365.

³⁵ Krkljuš, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, str. 29.

skom“ vladaricom koja saziva crkvene sabore, imenuje velikodostojnike i osniva laičke, državne škole.³⁶

Car Josip II. donio je Patent o vjerskoj snošljivosti (*toleranzpatent*) 21. listopada 1781. godine za Ugarsku, Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. Katolička vjera je utvrđena kao vladajuća dok su ostale trpljene (tolerirane). Država je katoličkoj crkvi povjerila upravne funkcije (ženidbu, matične knjige, pogrebe), ali je sebi pridržala pravo imenovanja biskupa (*placetum regium*). Sukob katoličke crkve s reformama jozeфинизма okončan je konkordatом 15. studenoga 1855. godine, koji je u Hrvatskoj preinačen propisima o položaju grko-istočne vjere, izraeličanima, te evangeličkoj crkvi, a najviše zakonom o „vjeroispovjednim odnosima“ 17. siječnja 1906. godine.³⁷

Josipa II. 5. travnja 1782. godine izdao je Konzistorijalnu sistemu (*Systema Consistoriale*) na latinskom i njemačkom jeziku koja je sastavio Josip Iždenci, državni savjetnik, a sastoji se od četiri dijela: *I. O konzistorijama i o poslovima, što će se u njima raspravljati; II. O sudskom postupku, kojega se imaju pridržavati stranke u parničnim raspravama i eparhijske konzistorije kod donašanja osude; III. O osoblju, koje će sastavljati eparhijsku konzistoriju i IV. O mitropolitskoj apelacionoj konzistoriji.*³⁸ U njoj je detaljno obrađeno procesno pravo pred crkvenim organima.

Nakon smrti Josipa II. na saboru u Temišvaru zatražena je autonomna oblast, sloboda vjeroispovijesti i pravo građanstva. Ugarska kancelarija tvrdi da nema osnova za oblast, ali je car Leopold II. naredio da se ispita mogućnost stvaranja oblasti u Banatu. Ugarski sabor donosi zakonski član XXVII. 1790/91. godine o nesjedinjenima grčkog obreda (*De Graeci ritus non Unitis*) kojim oni dobivaju „pravo građanstva“ i slobodu u poslovima „sveštenstva, crkve, vere... u poslovima zaklada, nauka i odgajanja omladine... koje nisu protivne osnovnom ustavu kraljevine“.³⁹ Car je potvrdio zakon, ali posebna oblast nije formirana.

Skrenimo pozornost na onodobna zbivanja u Rijeci. Pravni status židovske zajednice u Rijeci (oko 25 osoba) reguliran tek aktom Josipa II. (*Protocolum Deputationi in Re Politicae ordiantae die 26a 9bris 1781 in Ordine ad Regulamentum judaeorum celebrate*).⁴⁰ Trgovačka kolonija grčkih obi-

³⁶ Bartulović, Željko, *Povijest hrvatskog prava i države*, Rijeka, 2009, str. 28–36.

³⁷ Žigrović–Pretočki, pl. Ivan, *Upravno pravo Kraljevina Hrvatske i Slavonije s obzirom na Ustav*, Bjelovar, 1911, str. 597–598.

³⁸ Akt je bio na snazi do 1871. Miladinović, *Tumač privilegija*, str. 55–81.

³⁹ Isto, str. 82–83.

⁴⁰ Lukežić, „Postanak židovske zajednice u Rijeci“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 40, Rijeka, 1998, str. 76–85.

telji pridošlih 1717. godine, bila je temelj buduće pravoslavne bogoštovne općine (*Comunita dei Greci e Slavi ortodossi*). Godine 1768. doseljavaju se još 82 pravoslavne obitelji iz Bosne, kojima je carica M. Terezija podijelila austrijsko građansko pravo, a Josip II. ustupio zemljište za gradnju crkve, kao i osnivanje trgovačkog društva – privilegirane kompanije.⁴¹

Pregled propisa od XIX. st. do 1918. godine

Teritorijalna srpska oblast prvi put je formirana u vrijeme revolucionarne 1848. godine. U Ugarskoj je donijet Zakonski članak XX. o kongresu, crkvenoj skupštini grčke istočne crkve. On ima 100 zastupnika, 25 iz redova crkvenih osoba, 75 svjetovnih, a između ovih drugih i 25 predstavnika Vojne krajine.⁴² Narodna skupština u Srijemskim Karlovcima 3. svibnja 1848. godine proglasila je Srpsku Vojvodinu u kojoj je srpski narod „politično slobodan i nezavisan pod Domom austrijskim i krunom ugarskom“, Josif Rajačić izabran je za patrijarha, pukovnik Ogulinske regimente Stevan Šupljikac za vojvodu, a na čelu glavnog odbora je Đorđe Stratimirović. Srpska Vojvodina ulazi u politički savez s Trojednom Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. Hrvatski sabor to „prima“ 6. srpnja 1848. člankom VII, ali nekoliko dana kasnije člankom XI. Izrijekom precizira da je Srijemska županija dio Trojedne kraljevine čime se otvara teritorijalni problem.⁴³ Srpsku Vojvodinu dvor u svojim političkim igrama nije izričito priznao, ali ni negirao jer ne želi okrenuti Srbe koje treba u borbi protiv mađarske revolucije protiv sebe. Sličnu dvoličnost pokazao je Beč u odnosu prema Hrvatima. Ustav iz 1849. godine priznaje Vojvodinu Srbiju i Tamiški Banat odvojene od Ugarske, ali ne zadugo. Jačanjem položaja vladara i uvođenjem neoapsolutizma Oktobarskom diplomom 1860. godine, Franjo Josip 27. prosinca ukida samoupravu pri čemu su Rumski i Iločki kotar vraćeni Srijemskoj županiji i Hrvatskoj.⁴⁴ Priznanje teritorijalne autonomije pod nazivom Vojvodina Srbija, a ne Srpska Vojvodina navodi na zaključak da je vladar htio sebi sačuvati virtualno pravo na titulu vladara Srbije, možda

⁴¹ Isto, str. 80.

⁴² Miladinović, *Tumač privilegija*, str. 85–86.

⁴³ Pavlović, *Srpska pravna istorija*, str. 298–303; Margetić, Lujo, Sirotković Hodimir i Bartulović Željko. *Vrela iz pravne povijesti naroda SFR Jugoslavije*, Rijeka, 1989, str. 101–102.

⁴⁴ Krkljuš, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, str. 65–94; Krkljuš, *Pravna istorija srpskog naroda*, str. 391–406; Šarkić, *Istorija države i prava Srbije*, str. 64–65. Mikavica, *Granice*, str. 89–93; Randelović, Nebojša, *Istorija prava II, Osnovi srpske istorije prava*, Niš, 2008, str. 51–52 i 57–58.

se nadajući širenju svoje vlasti na prostor Srbije koja 1849. godine još nije bila međunarodno priznata kao samostalna država.

„Sabor trojedne kraljevine izjavljuje svečano, da trojedna kraljevina priznaje narod srbski, koji u njoj stanuje, kao narod s hrvatskim narodom istovjetan i ravnopravan“ 1867. godine.⁴⁵

Vladar je reskriptom 10. kolovoza 1868. za Hrvatsku i Slavoniju potvrdio zaključke srpskog narodnog sabora od 1864. i 1865. godine u Srijemskim Karlovcima, a uz neke izmjene zaključak od 24. prosinca 1864. godine o: I. *O redukciji i dotaciji parohijskoga sveštenstva, o stanju osoblja manastirskoga i dotaciji episkopata*, II. *O ustrojstvu mjestnih crkvenih općina*, III. *O školama*, IV. *O ustrojenju konsistorija i metropolitiskog crkvenog i školskog savjeta*, V. *O upravljanju manastirskih dobara i srbskih narodnih fondova*, VI. *O stečajnom parokijalnom izpitu*. Za obavljanje crkvenih i školskih poslova u crkvenoj općini postoje mjesna crkvena skupština i mjesni crkveni odbor. Crkvenu skupštinu čine zastupnici čiji je broj razmjern broju „duša“, ali ne preko 120. Biraju ih muški članovi općine, stariji od 24 godine, porezni obveznici neporočnog ponašanja. Pasivno biračko pravo imaju stariji od 30 godina. Biraju se na 6 godina, ali se svake druge godine mijenja 1/3 članova. Crkveni odbor čine predsjednik, potpredsjednik te 8 do 24 člana i paroh po zvanju. Odbor bira skupštinu na 6 godina, a svake treće godine odstupa polovica izabranih kockom.⁴⁶

U doba banovanja Ivana Mažuranića utvrđena je ravnopravnost židovske vjere *Zakonskim člankom kojim se ustanovljuje revnopravnost izraeličana sa sliedbenicima ostalih u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji zakonom priznatih vjerozakona* od 21. listopada 1873. godine, novi propis o ovom pitanju bio je *Zakon o uređenju izraelitičkih bogoštovnih općina* od 7. veljače 1906. godine.⁴⁷ Mažuranić je donio zakone o reorganizaciji školstva koje je uključivalo i njegovu sekularizaciji čime je došao u sukob s katoličkom crkvom, ali najveći protesti došli su od strane grčko-istočne crkve koja je smatrala da sukladno propisima o crkvenoj samoupravi važećima za čitavu monarhiju ili njen ugarski dio, hrvatske vlasti ne mogu krnjiti njihova prava u toj oblasti. No problem je bio u tome što hrvatsko-ugarska nagodba predviđa školstvo kao hrvatsko autonomno pitanje što su hrvatski organi primijenili u ovom slučaju ne osvrnuvši se na ugarske propise kao

⁴⁵ *Hrvatske pravice*, str. 146, prema *Naše pravice, Izbor zakonah, povelja i spisah, znamenitih za državno pravo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od g. 1202–1868*, sastavio Bogoslav Šulek, Zagreb, 1868, str. CXXI.

⁴⁶ Žigrović-Pretočki, nav. dj., str. 613–614; *Hrvatski ustavni zakoni*, Zagreb, 1917, str. 432–433.

⁴⁷ Žigrović-Pretočki, nav. dj., str. 619–621; *Hrvatski ustavni zakoni*, str. 435–441.

ni propise crvenog sabora. Ipak obrada ovog zanimljivog pitanja znatno bi nadilazila obujam ovog rada.

Ustrojstvo grčko-istočnog srpskog narodno-crkvenog sabora utvrđena je previšnjim reskriptom od 4. svibnja 1875. godine Rješenjem vladara 8. listopada iste godine potvrđen je *Statut o ustrojstvu synoda grčko-iztočne srbske mitropolije karlovačke*. Sabor je zastupstvo grčkoistočnih vjernika u opsegu srpske mitropolije u stvarima crkve, škole i dotičnih zaklada. Sastoji se od 75 poslanika, 25 svećenika i 50 svjetovnjaka biranih po izborom redu. Patrijarh i episkopi su članovi po funkciji. Poslanici se biraju na tri godine. Sastaju se redovito svake treće godine. Predsjedava patrijarh (mitropolit karlovački). Saziv odobrava vladar, a on ga može odgoditi i raspustiti. Sabor određuje poslovnik uz odobrenje vladara. Sabor imenuje odbor od devet članova koji se sastaje četiri puta godišnje u sjedištu patrijarha te izvršava zaključke sabora i upravlja crkvenim fondovima. Crkvene građevine spadaju u djelokrug crkve i o njima brine mjesni crkveni odbor, a svjetovne upravne vlasti sudjeluju u tehničkim i upravnim pitanjima.⁴⁸

U doba banovanja grofa Karolya Khuena Hedervarya hrvatski sabor donosi dva zakona o vjerskim zajednicama. Prvi je *Zakon o uređenju crkve grčko-iztočne i porabi ćirilice u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* od 14. svibnja 1887. godine. Srbi grčko-istočne vjere u Hrvatskoj i Slavoniji imaju samostalnu metropoliju. Ovlašteni su samostalno rješavati, uređivati rukovoditi i upravljati u svojim crkvenim, školskim i zakladnim poslovima, u okvirima svjetovnih zakona, u srpsko-grčko-istočnom narodno-crkvenom kongresu koji zastupa vjernike iz zemalja ugarske krune. Pravo vrhovnog nadzora i odobrenja odluka ima vladar. Kongres, uz prethodnu prijavu vladaru, periodički saziva patrijarh, srpski mitropolita. Pripadnicima vjeroispovijesti na temelju ravnopravnosti priznatih religija jamči se razmjern udio sredstava iz državnog proračuna. Zajamčeno je i pravo korištenja ćirilice i latiničnog pisma kada se obraćaju tijelima javne vlasti („zemaljskih oblasti“), a „ondje, gdje Srbi u povećem broju žive, imadu se od prvih molba i rješenja strankama ćirilskim pismom, na ćirilicom pisane podneske izdavati“.⁴⁹

Položaj protestanata propisao *Zakon o uređenju izvanjskih pravnih odnosa evangeličkih crkava augsburške i helvetske vjeroispovijesti u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* od 7. svibnja 1898. godine. Zakon je proveden naredbom br. 4972 Odjela za bogoštovlje i nastavu zemaljske vlade od 17. ožujka 1899. Na snagu su stupili crkveni propisi koji važe u Ugarskoj: A.

⁴⁸ Žigrović-Pretočki, nav. dj., str. 615–616; Hrvatski ustavni zakoni, str. 432–433.

⁴⁹ Hrvatski ustavni zakoni, str. 432–433.

*Zakon o ustavnom ustrojstvu evangeličke kršćanske crkve augsburške vjeroispovijesti, B. Zakon o razdiobi crkvenih okružja i Zakon o obćem evangeličkom obskrbištu i Zakon o obćem evangeličkom crkvenom mirovinskom zavodu, C. Zakon o ustavnom ustrojstvu evangeličke kršćanske crkve reformirane helvetske vjeroispovijesti.*⁵⁰

U Hrvatskoj i Slavoniji *Zakon o vjeroispovjednim odnosima* od 17. siječnja 1906. godine daje pravo svakoj zakonito priznatoj crkvi ili vjerozakonskoj zajednici „svoj vjerozakon javno izpovjedati“. Zakon se dijeli na sljedeće glave: I. *O vjeroispovjestima*, II. *O prijelazu iz jedne vjeroispovjesti u drugu*, III. *O vjeroispovjesti djece*, te IV. *Prelazne i zaglavne ustanove*. U svezi s provedbom zakona ban je donio *Naredbu o provedbi zakona od 17. siječnja 1906. godine o vjeroispovjednim odnosima* od 15. travnja 1907. godine.⁵¹ *Zakon o priznanju islamske vjeroispovjesti u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* od 27. travnja 1916. godine uvrstio je islam među priznate vjeroispovijesti. Ban je 3. svibnja 1916. donio *Naredbu o provedbi zakona od 27. travnja 1916. o priznanju islamske vjeroispovjesti u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*⁵² Priznate vjere i zajednice do 1918. godine bile su: rimokatolička (grkokatolička), grčko-istočna, evangelička augsburškog i helvetskoga ispovijedanja, židovska (izraelitička) i islamska (muhamedanska).⁵³

Naredbom kraljevskog povjerenika u Hrvatskoj i Slavoniji od 24. siječnja 1913. godine proglašeno je rješenje vladara od 11. kolovoza 1912. godine o autonomiji grčko-istočne crkve. Izvan snage su stavljene uredbe o: privremenom ustroju grčko-istočne srpske dijeceze i mitropolitskog crkvenog i narodno-školskog savjeta, izbornom redu i ustroju crkvenog sabora iz reškripta od 14. svibnja 1875. godine, a na snagu ponovno stupile odredbe poglavlja IV. i V. donijetih na saboru 1864/1865. godine sadržanih u reškriptu od 10. kolovoza 1868. godine i pripadajući izborni red s promjenama koje će provesti vlada. Izvan snage se stavlja uredba o upravi grčko-istočnih srpskih manastirskih dobara od 28. ožujka 1908. godine i uvodi ranija praksa.⁵⁴

⁵⁰ Žigrović-Pretočki, nav. dj., str. 616–618.

⁵¹ Hrvatski ustavni zakoni, str. 414–431.

⁵² Isto, str. 441–446; Ankica Marinović-Bobinac i Dinka Marinović-Jerolimov, *Vjerske zajednice u Hrvatskoj*, Zagreb: Udruga za vjersku slobodu u RH, Prometej, 2008, str. 285.

⁵³ Žigrović-Pretočki, nav. dj., str. 414–431.

⁵⁴ Isto, str. 432–433.

Zaključak

Položaj doseljenog stanovništva, poglavito Srba na hrvatskim prostorima u okviru Habsburške/Austro-Ugarske Monarhije bio je predmet više važnih pravnih akata. Počevši od Vlaških statuta vladar daje određena prava stanovništvu u obliku personalne samouprave. Akti donošeni tokom rata protiv Turaka 1683–1699. godine pokazuju kako se mijenja odnos vlasti prema pravoslavnim Srbima. Od početnih poziva kojima obećava priznanje ranijih prava i zaštita pa i vojvoda, do akata u kojima prevladava naredbodavni ton vladara kojim želi istaknuti da je druga strana priznala njegovu vlast i da su podanici koji zavise o milosti vladara. Posebno se regulira položaj pravoslavne crkve i njena autonomija koja se vremenom ograničava u korist svjetovne vlasti, ali u prvom redu vladara prosvijećenog apsolutizma, a ne ugarskih i hrvatskih organa koji također zavise o (samo)volji vladara. Poseban teritorij više se ne spominje sve dok u revolucionarnim zbivanjima 1848. godine nije proglašena Srpska Vojvodina. Ustavom 1849. godine potvrđena Vojvodina Srbija i Tamiški Banat nestaju u doba neoapsolutizma 1860. godine.

Propisi koje je Sabor trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije donosio u XIX. i početkom XX. stoljeća dio su onodobnog, ali ipak novovjekovnog zakonodavstva. Dijelom u njima valja sagledavati političke okolnosti u kojima su nastajali, međusobne odnose tada već ne samo vjerskih skupina nego i izgrađenih nacija (Hrvata, Mađara i Srba), političkih skupina koje su bile na vlasti u Saboru (mađaroni, narodnjaci, Hrvatsko-srpska koalicija). Pitanje položaja nacionalnih i vjerskih manjina dio je bogate lepeze međunarodnih konvencija, ugovora i drugih akata kao i unutrašnjih državnih propisa. Dio je to novih izazova koje postavljaju svijet i Europa početkom XXI. st. U budućnosti koja dolazi u vremenima integracija i globalizacije ipak ne treba zaboraviti na vlastitu prošlost, pogotovo pravne tradicije koje danas možemo smatrati pretečama manjinskih i vjerskih prava i sloboda u suvremenom svijetu.